

BÂBÜRNÂME’DE ŞEHİR TARİHÇİLİĞİ : HERAT ÖRNEĞİ

CITY HISTORIOGRAPHY IN BÂBÜRNÂME : THE CASE OF HERAT

Mesut AVCI *

ÖZ: Bâbür Şah'ı birçok devlet adamından farklı kılan şey, yaşamında bir hatırat tutmasıdır. Bu hatıratında gittiği, fethettiği yerleri sadece anlatmakla kalmamış; aynı zamanda kendi hayatı ile ilgili birçok bilgiyi de çekinmeden yazmıştır. Hatırat kitapları arasında Bâbürnâme'nin farkı da yazarının, yazdıklarını daha çok objektif tutmaya gayret etmesidir. Bâbür'ün, kendisinin aleyhine de olsa veya insanlar tarafından kınanacağını da bilse bunları anlatmaktan çekinmemiştir. Biz de makalemizde Horasan bölgesinin en önemli şehirlerinden olan Herat'ı Bâbür'ün gözüyle değerlendirmeye çalışacağız. Bâbür'ün özelliklerinden birisinin de Şehir Tarihçiliği olduğunu söylememizin çok da anormal olmayacağını düşünerek, bir şehir tarihçisi olarak Bâbür, Herat ile ilgili anlattıklarının değerlendirmesini yapmış olacağız. Makalede Herat ile ilgili kısa tarihsel bir özet ve yer yer Bâbür'ün anlattıklarına izahat tarzında bir kısım eserlerden faydalanılarak açıklamalar yapılmıştır. Bâbür, Herat'ı tanıtırken şehrin daha çok şairleri ve din bilginleri ile ilgilenmiştir. Bu ilginin sıradan kişileri tanıtmak gibi olmadığını, hem Bâbür'den öncesinde hem de onun devrinde iz bırakmış büyük şahsiyetler olduklarından dolayı işlemiştir. Alî Şîr Nevâî gibi şairlerin o günde de günümüzde de hâlâ büyük şairlerden kabul edildiği ortadadır.

ABSTRACT: What makes Babur Shah different from many statesmen is that he kept a memory in his life. In this memoir he not only tells the places he went and conquered; at the same time, he wrote many information about his life without any hesitation. The difference of Baburname among other memoirs is that the author strives to be objective. Babur did not hesitate to tell it, even if it was against him or even if he knew that he would be condemned by people. Baburname is not only a memorial book; there is also an encyclopedic work that includes the data of many sciences such as history and geography. In our article, we will try to evaluate Herat, one of the most important cities in Khorasan region, through the eyes of Babur. It will not be unusual to say that one of the characteristics of Babur is that of City Historiography and we will have made an assessment of what Babur tells us as a city historian about Herat. In the article, after a brief historical summary about Herat there are some explanations to Babur's narratives by using some explanatory works. When introducing Herat, Babur was more interested in the city's poets and theologians.

*Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
mesutavci@adiyaman.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-1310-3108>

Bâbü, Herat'a olan hayranlığını gizlememiş, buranın kendisini etkileyen güzelliğinden yeri geldikçe bahsetmiştir. Bâbürnâme'de şehir tarihçiliği açısından fark edilen hususlardan biri de, Bâbü'nün tanıtımını yaptığı her şehrin farklı bir özelliğini kitabına taşımasıdır. Şehir tarihçiliği açısından yeterli bilgiler olmasa da, modern kaynaklardan daha fazla istifade edebilmek için Bâbürnâme benzeri eski dönemlere ait kaynakları kullanmak, şehir tarihçiliği açısından bir kısım bilgilere ulaşmayı kolaylaştıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Bâbürnâme, Herat, Bâbü Şah, Alî Şîr Nevâî, Şehir ve Tarih.

This interest is not like introducing ordinary people, but great personalities who left their mark both before Babur and in his era. It is obvious that poets like Ali Shir Nevai are still accepted as great poets in that day. Although there is insufficient information in terms of urban historiography, it is obvious that sources such as Baburname have a great help in using modern sources.

Key Words: Baburname, Herat, Babur Shah, Ali Shir Nevai, Urban and History

1. GİRİŞ

Şehir tarihinin çalışma alanının çok geniş olduğu bilinmektedir. Bir şehrin sosyal, iktisadi, dinî, demografik, siyasi, coğrafi, edebî ve sanatsal özellikleri gibi daha birçok konu bu alanın çalışma sahasına girmektedir. Bütün bu konularla ilgili olarak sağlıklı bir çalışma ortaya koyabilmek, şehir tarihçiliğinin veya tarihçisinin birçok farklı disiplinle birlikte çalışması anlamına gelmektedir.

Bir şehir tarihi oluştururken, şehrin tarihî topografyası, mimari yapısı, iktisadi durumun etkisinden gelen sosyo-iktisadi oluşumuyla birlikte dinî oluşumu ve siyasi yönüne değinmeden bir şehirden bahsetmeniz mümkün olmayacaktır.¹

Şehir tarihî çalışmaları çok eski değildir. Şehir tarihçiliği alanında ilk defa batıda çalışmalar başlamıştır. Batıdaki bu çalışmalardan sonra İslâm Tarihi alanında çalışmalar başlamıştır iddiasını ortaya atan Humphreys² gibi bazı araştırmacıların iddialarına ancak kısmen katılabilmekteyiz. İslâm tarihinde şehir tarihçiliği yazıcılığı, İslâm'ın ilk dönemlerine uzanacak kadar eskidir aslında. Ömer b. el-Hattâb (ö. 644), Abdullah b. Abbâs (ö. 687) gibi bazı sahabeler ile Tâbiîn'den bazı kişilerin Ka'be'nin tarihi için araştırmalarda bulduklarını görebilmekteyiz. Hatta Ka'be ile ilgili, İslâmiyetten önce Ka'be'de bulunan bazı kitabeleri çözmek için, Yemen'den birisini, Hristiyan ve Yahudi bir din bilgini çağırdıkları bilinmektedir.³ Aynı şekilde Hz. Ömer'in bazı fetihler öncesinde veya sonrasında başka bölgelere giden komutanlardan gittikleri bölgeler hakkında vermesini istediği emirler içeren mektuplar göndermiştir. Örneğin, Kadisiye savaşı sırasında ordunun komutanı Sa'd b. Ebi Vakkâs'a savaştan sonra Kadisiye bölgesini tanıtmasını istemiş; Sa'd da cevap olarak Hz. Ömer'e bölgeyi tanıtan bir mektup göndermiştir.⁴

İlk dönemlerde fetihler sebebiyle şehirlerin tanıtımı, bazı şehirlerin üstünlüklerinden (Mekke-Medine) dolayı haklarında bilgiler araştırılarak başlamıştır. Bu araştırmaların daha sonraları yazılı bilgiler haline getirildiğini görmekteyiz. Bundan dolayı Müslümanlarda şehir ve bölgelerin durumları, orada yaşayan yerli halk ile ilgili araştırmalarının çok erken dönemde başladığını söyleyebiliriz.

Bu saydıklarımıza örnek olabilecek ilk eser Hasan-ı Basrî'nin bize kadar ulaşan "Fazâilu Mekke" adlı eseridir.⁵ Aynı şekilde Mekke tarihi üzerine yazılmış en eski ve aynı zamanda meşhur eserlerden olan Abdullah b. Ahmed el-Ezrâkî'nin (ö. 865) "Ahbâru Mekke ve Mâcâe fihâ mine'l-âsâr" adlı eseridir.⁶

Aynı şekilde Mısırda, Endülüs tarihi ve daha birçok şehir ve bölge ile ilgili günümüze ulaşmış veya ulaşmamış eserler ilk dönemlerde kaleme alınmıştır. Mısır tarihi ile ilgili günümüze kadar gelmiş olan en eski eser, İbn Abdî'l-Hâkem'in (ö. 871) "Futûhu Mısır ve Ahbâruhâ" adlı kitabıdır.⁷

¹ Süleyman Faruk Göncüoğlu, *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih için çağdaş bir metodoloji*. I. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018) 240.

² Stephen Humphreys, *İslâm Tarih Metodolojisi – Bir Sosyal Tarih Uygulaması*. trc. Murtaza Bedir, Fuat Aydın. (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004), 281-292.

³ Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I. Baskı (Mainz: BRILL, 1967), 1:193.

⁴ Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, 1: 194; Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-büldân*, (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008), 4:292.

⁵ Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, 1: 591-594.

⁶ Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010) 168; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, 1: 334.

⁷ Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, 1: 355-356.

Bu yazılanlara İslâm öncesi ve sonrası Arap tarihi hakkında yazılmış eserleri katmaya kalkacak olursak toplamın çok daha büyük olacağı aşîkârdır. Bununla birlikte siyer ve tarih yazımında meşhur olmuş aynı zamanda şehir tarihleri ile ilgili eserleriyle tanınan müellifler de vardır. Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ el-Ezdî (ö. 774), Emeviler zamanında yaşanan olayları kaleme almıştır. "Futûhu's-Şâm" ve "Futûhu'l-İrâk" adlı eserleri bugün elimize ulaşmamış olsa da Taberî (ö. 923) onun eserlerinden çokça nakiller yapmıştır.⁸

Siyer ve Meğâzî sahasında meşhur olmuş, bunun yanında çeşitli bölgelerin fethi ile ilgili yazmış olduğu eserlerle tanıdığımız el-Vâkidî (ö. 823) de konu için önemli bir örnektir. "Ahbâru Mekke", "Futûhu's-Şâm", "Futûhu'l-İrâk", "Futûhu'l-Cezâire ve'l-Hâbur ve Diyârbekr fi'l-İrâk", "Futûhu'l-Mısır", "Futûhu'l-Behsâ" (Mısır'da bir yer), "Futûhu'l İfrîkiyye", "Futûhu Amîd ve Kitâbu Emri'l-Habeşe ve'l-Fil" gibi eserlerinin birçoğu günümüze ulaşmıştır.⁹

Şehir tarihçiliğinde Mekke ve Medine tarihi ile ilgili yazılan birçok eser Müslümanlarda şehir tarihçiliğinin erken dönemde başladığının kanıtlarındandır. Bu eserleri makalede tanıtmak zor olacaktır. Fakat İbnü'n-Nedîm'in¹⁰ ve Fuat Sezgin'in¹¹ eserleri incelendiğinde tarih, meğâzî, siyer¹² gibi çeşitli konularda birçok eserin yazıldığı görülecektir.

2. Bâbüřah Ve Bâbürnâme

Zahiruddîn Muhammed Bâbüř, baba tarafından Timur'un soyuna, anne tarafından ise Cengiz Han'a dayanır. Bâbüř, 14 Şubat 1483 yılında Orta Asya şehirlerinden Fergana'da doğmuştur. Babasının ölümünden hemen sonra henüz 12 yaşında iken Fergana'nın yönetimine geçmiştir. Semerkand'ı üç defa ele geçirmiş ve kaybetmiştir. 26 Aralık 1530 yılında Agra'da ölmüştür. Mezarı Kabil'dedir.¹³

Bâbüř'den edebiyat ve önemli bir tarihi kaynak olarak büyük bir miras kalmıştır. Bâbüřname adlı eseri dünyaca bilinen ve tanınan büyük bir eserdir. Bâbüř bu eserini 1525 yılından başlayarak ömrünün son yıllarına kadar kaleme almıştır. Bâbüřname ülkemizde gerektiği kadar tanınmamış olsa da tarihî açıdan dünyanın en önemli eserlerinden birisi olma özelliğine sahiptir. Hatıratın bazı yıllara ait bölümleri eksiktir. Bâbüř ya bu yıllara ait hatıratını yazmamış ya da hatıratın bir kısım sayfaları kaybolmuştur. Araştırmacıların çoğu, bazı sayfaların kaybolduğu konusunda hemfikirdirler. Hatta bazı araştırmacılar bu eksik olan bölümlerin Bâbüř'den sonra, oğlu Hümâyün'un hakimiyeti döneminde kaybolduğunu ileri sürerler.

⁸ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 142-143; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, 1: 308-309.

⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 150-151.

¹⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 140-178.

¹¹ Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, 1: 294-297.

¹² Sîret ve siyer kavramları, Hz. Peygamber'in hayatını belli başlı konu olarak alan bilim alanı ve bu alanda yapılan çalışmalar, yazılan eserleri ifade eden terim olarak kullanılmıştır. "Savaşların yeri, savaş ve savaşların anlatıldığı hikâyeler" manasındaki mağzât kelimesinin çoğulu olan meğâzî ise Peygamber'in gazve ve seriyyelerinin tarihine ve bu hususta kaleme alınan kitapları belirten bir ad olmuştur. Siyer kelimesiyle eş anlamlı olarak hem tek olarak hem de siyer ile beraber kullanılmıştır. Mustafa Fayda, "Siyer ve Meğâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 324-326.

¹³ Claus Schönig, "Die Betrachtung der Natur im Baburname", *Beiträge zum Göttinger Umwelthistorischen Kolloquium 2008-2009*, Nşr. Bernd Herrmann. (Göttingen: OPAC, 2009), 235.

Eserin ilk kısmında, Bâbü'r'ün, Mâverâünnehir ve çevresi ile ilgili yaşadıkları kaleme alınmıştır. Fergana'daki birtakım şehirlerin özellikleri ile Ömer Şeyh Mîrzâ ve çevresi hakkında verdiği bilgilerin dışında, bu ilk kısımda sürekli bir hareketlilik vardır. Bâbü'r sürekli savaş halinde olduğundan, bu kısımda halk bilimlerinden daha çok savaşlarla meşgul olmuştur. İkinci bölümde Kabil vilayetinin tanıtımıyla birlikte burada yaşanan olaylar anlatılır. Eserin üçüncü bölümünde, Hindistan bölgesi ele alınmıştır. Bu bölümde, kendisinin de yabancı olduğu bu memleketin ayrıntılarına kadar inerek, halkın yaşam biçimi, âdet ve inanışları hakkında -adeta bir halkbilimci ve etnograf gözüyle Hindistan ile ilgili çok önemli bilgileri aktarmıştır.¹⁴

Bâbürnâme günümüze kadar birçok farklı bilimsel araştırmalara konu olmuş ve bununla birlikte zaman içerisinde birçok farklı dile çevrilmiştir. Bunların bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

1705'te Vitsen Flemençe'ye, 1826'da Leyden ve Erskin İngilizce'ye, 1828'de A. Kaiser Almanca'ya¹⁵, 1871'de P. Kurteyl Fransızca'ya çevirmişlerdir. Bâbürnâme bunun dışında Pantusov, Pol-yakov ve Vyatkin tarafından Rusça'ya çevrilmiştir. Bâbürnâme'yi 1857 yılında İlminskiy Kazan'da neşretmiştir. G.J. Kehr tarafından 1908 yılında Latinceye; İngilizce olarak Annette Susannah Beveridge¹⁶; Türkçeye, Reşit Rahmeti Arat¹⁷; M. Sali'e. Babur-name; Mîrzâ Nâsireddin Haydar Urduçaya; Reşid Ahter Nedevî, Urduca. Diğer bütün çevirileri tek tek göstermenin konuyu uzatacağını düşünerek sadece bir kısım tercümelerini yazmakla yetindik. Bu konuda daha geniş bilgi için dipnotta verilen kaynağa müracaat edilebilir.¹⁸

3. HERAT

Kaynaklarımızda, Herat şehrinin İskender tarafından kurulduğu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. İskender'in on dört yıl süren hükümdarlığı sırasında on iki adet şehir kurduğu rivayet edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: İsfahân, Herat, Merv ve Semerkand...¹⁹

Herat, tarihte sıklıkla başka ülkelerce fethedilmiş, bu fetihlerde Herat'ın kuzey bölgelere açılan bir kapı olmasının etkisi büyük olmuştur. Tarih boyunca bu istilalar yüzünden zaman zaman Herat yıkılmış, yok olma ile karşı karşıya kalmıştır. Bazen nüfusu 5000'lere kadar düşmüştür. Bütün bu olumsuzluklara rağmen stratejik öneminden dolayı her dönemde insanların yerleşmesine zemin olmuştur. Herat'ın önemini Ortaçağ dönemlerinde şehre verilen isimlerden de anlayabilmekteyiz. Bu

¹⁴ Mesut Avcı, *Erscheinungsform des Islam im Baburname*, (Berlin: Logos Verlag, 2017), 3.

¹⁵ Amadeus Kaiser, *Denkwürdigkeiten des Zehir-Eddin Muhammed Baber, Kaisers von Hindustan*, trc. John Leyden, William Erskine, (Leipzig: Nabu Press, 2011).

¹⁶ Annette Beveridge, *The Bâbar-Nâma, Being The Autobiography of the Emperor Babar, the Founder of the Moghul Dynasty in India* (London: Luzac and Co., LTD., 46, Great Russell Street, 1971).

¹⁷ Vekâyi' Babur'un Hatıratı (Doğu Türkçesi'nden çeviren Reşit Rahmeti Arat), Ankara 1943-1946.

¹⁸ Henry Hofman, *Turkish Literature A Bio- Bibliographical Survey, Section III, Moslim Central Asian Turkish Literature Being in the Main*, (Utrecht: BRILL, 1969), 1-3: 162-191.

¹⁹ İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, trc. Heyet, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 1: 253.

dönemin coğrafyacıları, Herat'a; "Dünyadaki şehirlerin göz bebeği"²⁰, "Horasan'ın bahçesi"²¹ ve "bölgenin Şahı"²² şeklinde isimler vermişlerdir.

Herat, Afganistan'ın batısında bulunan Herirud ırmağının kıyısında eski zamanlarda kurulmuş bir şehirdir. Bu bölge Büyük İskender'in arkasından Aria'daki İskenderiye ismiyle anılmıştır. Sasaniler zamanında Herat'ı Dikhan ve Merzubanlar yönetmişlerdir. Şehir, sınırda bulunması sebebiyle önemli bir askeri merkez konumundaydı. İslâmiyetin bölgeye gelmesinden önce Orta Asya'dan gelen Akhunların hâkimiyetinde bulunmaktaydı.

Horasan bölgesine* Hz. Ömer döneminde seferler düzenlenmiştir. H.18 yılında Ahnef b. Kays komutasında Horasan üzerine bir sefer düzenlenmişti. Bu sefer sırasında Herat'ı almış ve buraya Suhâr b. Fülân el-Abdî'yi vekil bırakmıştır.²³ Herat halkı daha sonraki zamanda itaatsizlik etmiş olsalar da 652 yılında Hz. Osman döneminde Basra valisi Abdullah b. Âmir'in yolladığı Ahnef b. Kays komutasındaki ordunun Horasan'ı ele geçirmesiyle; Herat şehri de barış yoluyla Müslümanların eline geçmiştir.²⁴ Konu ile ilgili rivayet geniş olarak şu şekilde aktarılmıştır: İbn Âmir Herat'a ordu gönderdi. Ordunun komutanı olarak, Evs b. Sa'lebe b. Rûkayy; bir başka rivayette ise Huleyd b. Abdillâh el-Hânefi vardı. Herat'ın hükümdarı bunu öğrenince, İbn Âmir'e gitti; savaş yoluyla ele geçirilmiş olan Tağun ile Bağun dışındaki Herat, Bâdağîs ve Büşenc adına onunla anlaştı.

İbn Âmir ona şu antlaşmayı yazdı:

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Bu belge, Abdullah b. Âmir'in, Herat, Büşt ve Bâdağîs emirine yapmasını istediği iştir. O da kendisine Allah'tan korkmayı, Müslümanlara iyilikle muamele etmeyi, idaresindeki toprakları ekip biçmeyi emretti. Onunla, Herat'ın düz ve dağlık olan yerleri adına, kendisiyle anlaştığı oranda cizye vermesi, bu vergiyi de bölgedeki toprakların durumuna göre aralarında adaletle taksim etmesi şartıyla antlaştı. Kim borç olarak belirlenen vergiyi ödemezse, onun için antlaşma ve koruma yoktur.

Rivayete göre ise, İbn Âmir'in kendisi, güçlü bir ordunun başında Herat'a gitti; oranın halkıyla savaştı. Sonra buranın hâkimi, İbn Âmir ile, Herat, Büşenc ve Bâdağîs adına, bir milyon dirhem ödemek şartıyla antlaştı.²⁵

²⁰ Zeki Velidi Togan, "Herat", *İA* (İstanbul: MEB Yayınları, 1987), 5-1: 440.

²¹ Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *Ahşenü't-tekâsîm fi ma'rifeti'l-eğâlim* (The Best of Divisions for Knowledge of The Regions), (Trans B. Collins, 1994), 270.

²² Şeyh Abdurrahman Fâmî Herevî, *Târih-i Herat*, (Tahran, 1387), 147.

*Horasan bölgesi: İran'ın kuzeydoğusunu içine alan geniş bir coğrafyayı temsil eder. Günümüzde bu bölge üç kısma ayrılmıştır: Merv, Nesâ ve Serahs şehirleri Türkmenistan olarak; Belh ve Herat yöresi Afganistan olarak; kalan kısmı ise İran topraklarına dahildir. Müslümanların bu bölgeyi fethettikleri dönemde en önemli şehirleri: Merv, Nişâbur, Herat, Belh, Talkan ve Serahs'tır. Adem Apak, "Irak- İran Cephesi Fetihleri", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 2:154.

²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 528-529.

²⁴ Mütlevfi Kazvîni, *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulub* (Leydan: Translated by G. L. Strange, Printed of the Trutes of the E. J. W. Gibb Memorial, 1915), 152; Ya'kubî, *Kitabü'l-Buldân (Ülkeler Kitabı)*, trc. Murat Ağarı, (İstanbul: Ayışikitapları, 2019), 79.

²⁵ Ahmed b. Yahyâ Belâzûrî, *Fütuhu'l-Büldân*, trc. Mustafa Fayda, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 465.

Herat, Emeviler dönemindeki iç karışıklıkların olduğu süreçte elden çıkmış olsa da 661 yılında tekrar fethedilmiştir. Emeviler döneminde bir dönem Abdullah b. Zübeyr'e biat etmiş, daha sonra Haccâc'ın gönderdiği ordular karşısında tekrar Emeviler'e bağlanmıştır.

Herat halkı, Abbasiler zamanında peygamberlik iddiasında bulunan Üstadsis'in isyanına destek vermişlerdir. Bu isyan 767 yılında güçlükle bastırılmıştır. Şehrin ilk Heratlı kadısı Malik b. Süleyman el-Hanefî'nin Herat ve çevresine İslâmî yönde birçok katkısı olmuştur. Zaman zaman başka devletlerin hâkimiyetine girmiş olan Herat, Samaniler'in Horasan'a vali olarak atadıkları Gazneli Sebük Tegin ile birlikte Türklerin hâkimiyeti altına girmiştir.

Herat, 1040 yılındaki Dandanakan savaşı ile birlikte Selçuklu ailesinden Mûsâ Yapgu'ya verilmiştir.* 1041-1049 yıllarında tekrar Gazne hâkimiyetine girmiştir. Selçuklular, şehri Sultan Alparslan döneminde tekrar ele geçirmişlerdir. Herat Sencer'in ölümünden sonra Oğuzların hâkimiyetine girmiştir.

Herat, 1175-76'da Gûrlular'ın*, 1208-1209'da on üç aylık uzun bir kuşatmanın ardından Hârizmşahlar'ın, 1221'de Cengiz Han'ın oğlu Tulu'nun eline geçti. 1244 yılında Moğollar, şehrin başına Gûr asıllı Şemseddin Kert'i tayin edince, şehirde Kert hanedanlığı kurulmuştur. 1381 yılında Timur tarafından ele geçirilen şehir, 1507 yılına kadar Timuruların hâkimiyetinde yeniden büyük bir yapılanmalara ve sanat alanında büyük gelişmelere sahne olmuştur.

1507 yılında Herat Özbeklerin hakimiyetinde iken, 1510 yılında da Safevî devletinin hükümdarı Şah İsmâil tarafından ele geçirildi. Bu bölgelere Şamlu Türkmenleri hâkim olmuştur. 1526 yılında bir dönem Bâbürlülerin eline geçmiştir. Özbekler ve Safevîler arasında el değiştiren XVIII. Yüzyılın ilk çeyreğinde de Abdaliler'in hakimiyetinde kalan Herat, Nadir Şah ölünce bağımsızlığını ilan eden Ahmed Şah Dürranî tarafından ele geçirilerek Afganistan'a katıldı.

Herat, XI. yüzyılda Akdeniz'den başlayarak Hindistan ve Çin'e doğru uzanan ana yolun üzerinde büyük bir ticaret merkezi olmakla birlikte, bilhassa Abbasiler döneminden itibaren dokumacılıkta meşhur olmaya başlamıştır. Halkın ana gövdesini Arap ve Acem Müslümanlar oluşturuyordu.

Herat kültürel ve sanatsal açıdan en zirve zamanını Timur devletinin yönetimi sırasında yaşamış ve bu dönemde meydana çıkan Herat ekolü, Osmanlılardan Bâbürlülere kadar İslâm sanatının etkin merkezlerinde varlığını hissettirmiştir.

*Herat'ta Musa Yabgu'ya ait iki para ve aynı tarihte Çağrı Bey'e ait paranın da Herat'ta 1043-44 tarihinde bastırılmış olması ilginçtir. Esasen yukarıda da bahsedildiği gibi Dandanakan Savaş'ından sonra Herat, Musa Yabgu'nun hâkimiyetine bırakılmıştı. Paralardan anlaşılacağına göre, Herat şehrinin hâkimiyeti bu tarihte iki defa el değiştirmiş olmalıdır. Dandanakan savaşından birkaç yıl sonra Çağrı Bey'in, Musa Yabgu'nun hâkimiyetinde bulunan Herat şehrinde kendine para bastırması, Herat üzerine bu iki hanedan üyesi arasında bir mücadele yaşanmış olduğunu akla getirmektedir. Konu ile ilgili daha geniş bilgi için Bkz: Osman G. Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006), 80-81.

*Gûr: Gûr adı, Herat'ın doğu ve güneydoğusunda ve Garcistan ile Guzgan'ın güneyindeki dağlık bölgeye verilmiştir. X. Asra kadar Gûrluların çoğu Müslüman değildi. Bkz: V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar TÜRKİSTAN*, trc. Hakkı Dursun Yıldz (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990), 360-361.

Herat halıcılık, ciltçilik, hat sanatı, tezhîb, bakır işletmeciliği, ipek ve minyatür sanatında büyük gelişmelerin yaşandığı bir yer olarak meşhur olmuştur.²⁶ Bunun en güzel örneği anlatılan şu hadisedir: İbn Ömer'e Herat işi elbiseler hediye edilince bunları geri çevirdi ve şöyle dedi: 'Durum şu ki, bizi onları giymekten ancak kibir korkusu engelliyor!'²⁷

Herat ve etrafında yaşayan ve birçoğunun Türkçe konuştuğu Türkmenler, Türkçe ile karışık Farsça konuşan Çeharlar ve Peştuca konuşan Peştunlar Sünnî mezhebine mensup idiler. Şehirde az sayıda Şiî mezhebenden kişiler vardır. Nakşibendî tarikatının yayılmış olduğu bölgede Çiştîyye ve Kaderiyye bağluları da görülür.²⁸

Herat'ın içinde ve çevresinde önemli kervan ve ticaret yolları bulunmaktaydı. İbn Hakval, Herat'a bağlı Keruh'ta, üzüm üretiminin çok fazla olmasından bahsetmiştir. Irak başta olmak üzere diğer şehirlere gönderilen üzüm şerbeti üretilirdi. Yine Malin'de pirinçten ve bu pirincin ithal edildiğinden bahsedilmektedir.²⁹ Müstevfî, Herat'tan bahsederken şunları söylemektedir: "Herat'ta 12 bülbül dükkanı, 600 hamam, kervansaray ve 359 medrese, hangâh ve ateşhâne ve 4400 ev mevcuttur."³⁰

Herat için önemli gelir kaynaklarından biri de demir işletmeciliği idi. Herat'ın demiri ve demirden üretilen malzemeleri, birçok yerde çok kıymet görmekteydi. Herat'a bağlı Rud vilayetinde kurşun ve de Mîr maden ocakları işletilmekteydi. Sirhest ağaçları bu bölgede yetişmekteydi. Çünkü Herirud'un dağları ağaçları sık bir ormanlıktan oluşmaktadır.³¹

4. Bâbür Ve Herat

Bâbür'ün Herat ile ilgili bilgilerini verirken de göreceğimiz üzere, tanıttığı Semerkand, Kâbil veya Hindistan'a göre Herat'ı daha az tanıtmıştır. Diğer bazı bölgeleri tanıtırken coğrafi yapısından, komşu şehirlerinden, iklim ve bitki örtüsü gibi daha birçok özelliğinden bahsetmiş olmasına rağmen; Herat ile ilgili fazla ayrıntı vermemiştir.

4.1. Bâbünamede Herat Hakkında Genel Bilgiler

Bâbür'ün Herat'tan İslâm şehri diye bahsetmesi de o dönemde Herat'ın İslâmiyetten sonra mimarisi ve ilim adamlarıyla o dönemin gözde şehirlerinden olduğunu göstermektedir.

Bâbür Herat gibi bir yerde bulunmanın verdiği iştiaqla içki içmek istemiştir. Bu hususu şu beyitte anlatır:

²⁶ Kazvîni, *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulub*, 152.

²⁷ Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*, trc. Abdurrahman Elmalı-Mehmet Akbaş (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), 1: 180.

²⁸ Recep Uslu, "Herat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 215-218.

²⁹ Yusuf Ziya Yörükân, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013), 388.

³⁰ Kazvîni, *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulub*, 152.

³¹ Dorothea Krawulsky, *Horasan zur Timuridenzeit nach dem Târîh-e Hafiz-e Ebrû*, (Wiesbaden: 1982), 10.

"Madem ki bu kadar çok teklif yapıyorlar ve sefahatın bütün sebep ve araçları harika ve hazır, bütün gösteriş ve nimetler içinde malzemeleri ve edevatı hazırlanmış durumdaki Herat gibi güzel bir şehre gelmişiz; içmenin zamanı şimdi değilse, ne zaman içerim, diye düşündüm ve içmeye karar vererek bu vadiden geçmeye karar verdim."³²

İbn Battûta da Herat'a yaptığı ziyareti ve Herat'ın o dönemde de mamur şehirlerden olduğunu şu şekilde anlatmıştır: "Belh'den hareketle Kuhistân dağlarında yedi gün boyunca devam ettik. Bu dağlarda bulunan bağlar ve bahçeler arasında, içinden ırmakların geçtiği köyler bulunmaktadır. Ayrıca bölgede içerisinde kendini ibadete adanmış zatların bulunduğu birçok zaviyeye rastladık. Nihayet Horasan'ın en büyük ve en mamur şehri olan Herat'a geldik. Horasan'ın ikisi mamur, ikisi de vıran olmuş dört büyük şehri vardır. Mamur şehirleri; Herat ile Nişâbûr, vıran şehirleri ise Belh ve Mero şehirleridir."³³ Bölgedeki zaviye, mescid ve medreselerin çokluğunu Bâbü de anlatmıştır. Aynı zamanda Bâbü hatıratında birçok Heratlı âlimden bahsetmiştir.

Yukarıdaki bölümde Herat'a gelip burada içki içilmemesinin çok büyük bir kayıp olduğunu ifade eden Bâbü, aşağıdaki bölümde İslâm şehri Herat'ta İslâm'ın yasakladığı bir haramı işleyen Hüseyin Mîrzâ'nın başına gelenlerden bahsetmiş, Hüseyin Mîrzâ'nın başına gelen bütün olumsuzluklar İslâm'ın yasakladığı bu işi işlemiş olmasına bağlamıştır. Fakat Hüseyin Mîrzâ'yı yadırgayan Bâbü'nün içki konusunda bu kadar rahat olması, bu bölgelerde alkol tüketiminin yadırganmadığı gibi dinen de ibadetleri aksatmadıktan sonra içilmesi diğer haramlara nazaran daha hafif gibi algılandığını göstermektedir.

"Büyük bir padişah olan Sultan Hüseyin Mîrzâ* ve Herat şehri gibi bir İslâm şehrinin padişahlığını yaptığı halde, ilginçtir ki bu on dört oğlu içerisinde ancak üç oğlu piç değildi. Sefahat kendisi, oğulları ve ahalisi üzerinde fevkalade yayılmıştı."³⁴

Bâbü'nün bir ifadesinde Herat için İslâm şehri ismi kullanmış iken, bu bölümde ise halkın İslâm'dan uzaklaştığını ifade etmiştir. Genel anlamda Bâbü Herat için İslâm şehri tabirini kullanmıştır. Fakat yer yer İslâmî olmayan uygulamaları vermektense çekinmemiştir. Barthold Herat'tan bahsederken, şehirde yapılan bütün işlerin merkezdeki bir caminin (Mescid-i Câmî') etrafında toplandığını anlatmıştır. Barthold'un özet mahiyetindeki şu sözleri konunun anlaşılması için yeterlidir:

³² Bâbürnâme: 189b. خاطر غه کیچتی کیم چون منجه تکلیف قیلادورلار ینه هریدیک ارسته شهری غه کیلیب تور بیز کیم جمیع عیش و عشرت اسباب و الاتی مکمل و مهیا و باری تکلف تنعم اشیا و ادواتی اماده و پیدا حالا اجماسام قاچان ایجار مین دیب ایجماککا عزم قیلدیم و بو ووادنی طی قیلماقنی جزم قیلدیم (Bâbürnâme'den aldığımız yerlerin dipnotta bu şekilde gösterimini, Beverdige'nin Haydarabad Bâbürnâme'nin tıpkı basımını ve Reşit Rahmeti Arat'ın Türkçe'ye çevirdiği Bâbürnâme'de bölüm numaralarını esas alarak verdik. Ayrıca Bâbürnâme'den aldığımız bölümlerin Çağatayca yazımını dipnotlarda vermeyi uygun gördük.)

³³ Ebû Abdullah b. Abdullah el-Levatî et-Tancî İbn Battûta, *Tuhfetu'n-Nuzzâr fi Garâibi'l-Emsar ve'l-Acâibi'l-Esfâr*; (Büyük Dünya Seyhatnamesi) trc. Muhammed Şerif Paşa (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1989-1992), 288.

*Sultan Hüseyin Mîrzâ (Beykara): Hüseyin Baykara olarak da geçer. Timur oğlu Ömer Şeyh oğlu Beykara Mansûr ile Timur'un torunu Firûze Begim'in oğlu, Horasan hükümdarıdır. 1506 yılında ölmüştür.

³⁴ Bâbürnâme: 169b.

سلطان حسین میرزا دیک اولوق بادشاه هر ی دیک اسلام شهری نینک پادشاه ی بو عجب تور کیم بو اون تور ت اوغل دین اوچی ولدا لژنا ایماس ایدی فسق و فجور اوزی دا اوغلانلاریدا و ایل و اولوسی دا اسیر و شایع ایدی

"Horasan'ın şehirlerinden hiçbirisinde, Herat gibi, halkının da büyük bir kısmının vakitlerini camide geçiren başka bir topluluk yoktu."³⁵

Bâbür yer yer Herat'ın İslâmî yapısını hatırlatan özelliklerinden bahsetmiştir. Hatta, Bâbür'ün bahsettiği şehirler arasında Semerkand'dan sonra İslâmî özelliklerinden en çok bahsettiği şehir Herat'tır. Bir başka yerde Herat'ın ilim adamlarından bahseder:

"Horasan ve özellikle de Herat şehri, faziletli kişiler ve benzersiz adamlarla doludur. Bir iş ile meşgul olan herkes, o işini en iyi konuma çıkarma gayreti ve arzusuyla uğraşıyordu".³⁶

İbn Battûta'da bu çerçevede sözler söylemiştir: Herat kalabalık bir şehirdir. Halkı dindar ve iffetlidir. Mezhep olarak da Hanefî mezhebine bağlıdır.³⁷

Herat şehrinin dinî motiflerin ağır bastığı bir şehir olduğu verdiğimiz rivayetlerin bir kritiği olarak Mukaddesî'nin de Herat'ın dinî yapısı hakkında söylediği olumsuz bilgilerden bir kısmını aktarmak yerinde olacaktır:

"Herat, halkı hırlı insanlardır; katl ve cinayet hiç eksik olmaz. Erkekleri şeriat nedir bilmezler. Hiç ibadet etmezler; dilleri kaba, beşereleri çirkindir."³⁸ Bâbür'den önce veya onun döneminde ne tür bir uygulama bu halkı bu kadar etkileyerek dinî açıdan hassaslaştırmıştır, sorusu açıktır. Mukkadesî ile Bâbür'ün anlattıkları arasındaki uçurumun nedenini kestirmek güçtür. Bâbür bu bölgelere hakim olduğu dönemlerde bölgedeki tasavvufçulardan sık sık bahsetmiştir. Bu dönemde yoğunluklu bir tasavvufî etkinin neticesi, halkın dini yönünü geliştirdiği söylenebilir. Dini etkiyi tetikleyen sebepler ortadan kalktıktan sonra, halkın dini yaşantısında da zayıflamaların görülmesi mümkündür.

4.2. Bâbür'ün anlattığı Herat bilginleri

Bâbür, Herat'a hâkim olan Sultan Hüseyin Mîrzâ döneminde Horasan ve Semerkand'da birçok ilim adamının varlığından bahsetmektedir. Bu ilim adamlarının bazılarını şu şekilde tanıtmıştır:

4.2.1. Mevlânâ Abdurrahman Câmî (مولانا عبد الرحمن جامی)

23 Şubat 817'de (7 Kasım 1414) Horasan'ın Cam vilâyetinin Harcird kasabasında dünyaya gelmiştir. Daha çok Molla Câmî ismiyle bilinir. Yazdığı Birinci Divanının giriş bölümünde Cam şehrine atıfla ve Ahmed-i Namekî-yi Câmî'nin (ö. 1141) anısına saygı gösterdiğinin bir ifadesi olarak Câmî mahlasını kullandığını söyler.

³⁵ Barthold, W, *Tezkire-i Coğrafyâ-yı Târîhi-i Îrân*, trc. Hamza Serdadver, (Tahran: h.ş. 1930), 100.

³⁶ Bâbürnâme: 177b.

خراسان تخصیص ہری شہری مملو ایدی ہر کیشی نیک کیم بر ایشکا مشغول لوغی بار ایدی ممتی و عرضی اول ایدی کیم اول ایش نی کمال غہ تیکور کانی بو جملہ دین

³⁷ İbn Battûta, 288.

³⁸ Mukaddesî, Muhammed b. Ahmed, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsim)*, trc. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 317.

Genç yaşta dönemin ilimlerinin hepsini biliyor olmasına rağmen, bu ilimler Câmî'ye yeterli gelmemişti. Semerkand'dan dönerken Nakşibendî şeyhlerinden Sa'deddîn-i Kâşgarî'ye bağlandı. Onun ölümünden sonra (1456) halefi Hâce Ubeydullah Ahrâr'a bağlılığını devam ettirdi. Şeyhi Ubeydullah ile birkaç defa görüşmüştür. Ayrıca şeyhi ile olan bağlantısını mektuplaşmak suretiyle daima devam ettirmiştir. Kaleme aldığı gerek manzum ve gerekse mensur olan eserlerinin farklı yerlerinde Şeyhi Ubeydullah'ı her fırsatta öven Câmî ölümünde de (1490) onun için uzunca bir mersiye kaleme almıştır. Ubeydullah Ahrâr'ın, Câmî üzerinde bıraktığı etkisinin diğer Nakşî şeyhlerinden daha çok olduğu açıktır.

Fars şiirinin büyük üstadları içerisinde sonuncusu olarak kabul edilen Câmî, üstün şairlik hüneri ile birlikte dinî, edebî ve aklî ilimlerle beraber tasavvufa olan derin hakimiyeti vardı. Bundan dolayı bütün şiirlerinde, mesnevilerinde ve daha da önemle tasavvuf ile ilgili kaleme aldığı mesnevilerinde dili geniş bir şekilde kullanmış, işlediği konuları rahat bir şekilde ve sade bir dil ile anlatma maharetini göstermiştir. Onun "Hint üslubu" (Sebk-i Hindî) diye adlandırılan şiir akımının öncülerinden biri olduğu ileri sürülmüştür.³⁹

Şimdi de Bâbü'r'ün bu Heratlı büyük âlim hakkında söylediklerine bakalım:

*"Mevlânâ Abdurrahman Câmî de bunlardan biriydi; zahir ve batın ilimlerinde zamanın en ileri gelenlerinden biriydi. Şiirleriyle bilinmektedir. Mollanın kendisi tarife ihtiyaç duymayacak kadar yüksektir. Bu aciz sahifelerde yalnızca teberrük olarak, onun isminden bahsedilmesi ve sahip olduğu özelliklerin bir parçasının yazılması düşünüldü."*⁴⁰

Bâbü'r, kendisinin Mevlânâ Abdurrahman Câmî'yi anlatmasına gücünün yetmeyeceğinden, fakat kendisinden bahsetmesinin bir anlamda teberrükten kaynaklandığını anlatmaktadır.

Bâbü'r'ün birkaç yerde daha Mevlânâ Abdurrahman'dan bahsettiğini görmekteyiz:

*"Alî Şîr Nevâî... Mevlânâ Abdurrahman Câmî'yi taklit ederek düz yazılarını da toplamıştır."*⁴¹

Bâbü'r bir başka yerde de Mevlânâ Abdurrahman Câmî'nin Herat'taki kabrinden bahsetmiştir:

³⁹ Ömer Okumuş, "Abdurrahman Camî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 94-99.

⁴⁰ Bâbürnâme: 177b.

بو جمله دین بر مولانا عبد الرحمن جامی ایدی کیم ظاهر و باطن علومی دا اول زماندا اول مقدار کیشی یوق ایدی شعر خود معلوم دور ملانیک جنابی اندین عالی راق دور کیم تعریف قه اختیاجی بولغای غایتش خاطر غه کچتی کیم بو محقر اجزادا تیمن و تبرک جهتی دین الار نیک ات لاری مذکور و شمه صفت لاریدین مسطور بولغای

⁴¹ Bâbürnâme: 171a, 174a, 346b.

علیشیر نوای... مولانا عبد الرحمن جامی غه تقلید قلیب جمع قلیب تور

"...Mevlânâ Abdurrahman Câmî'nin mezarı ve makberleri..."⁴²

4.2.2. Şeyhülislâm Seyfeddîn Ahmed (شيخ الاسلام سيف الدين احمد)

Dönemin büyük âlimlerinden olup Sultan Hüseyin Mîrzâ dönemi âlimlerindedir.

Bâbür bu şahsı şu şekilde tanıtmaktadır:

"Şeyhülislâm Seyfeddîn Ahmed: Mevlânâ Sadeddîn Teftâzânî'nin* soyundandır. O tarihten itibaren Horasan şehrinde Şeyhülislâm olagelmıştır. Müthiş alim bir kişiydi. Arabiyat ve nakil ilimlerinde çok iyiydi. Mükemmel takva sahibi ve dini yaşayan bir şahsiyet idi. Şâfî mezhebindeydi, aynı zamanda diğer mezheplere de dikkat ederdi. Anlattıklarına göre, yaklaşık yetmiş yıl cemaatle namaz kılmayı hiç terk etmemiştir. Şah İsmâîl*, Herat'ı aldığı anda onu şehid etmiş ve onların sonra soyundan kimse kalmamıştır."⁴³

4.2.3. Mevlânâ Şeyh Hüseyin (مولانا شيخ حسين)

Mevlânâ Şeyh Hüseyin ile ilgili Bâbür şu bilgileri vermektedir:

"Mevlânâ Şeyh Hüseyin: Gerçi Molla Şeyh Hüseyin'in ortaya çıkması ve parlaması Sultan Ebû Said Mîrzâ döneminde olmuştu, fakat Sultan Hüseyin Mîrzâ döneminde de yaşadığı için ondan burada söz edildi. Hikmet, akli ve ayrıca kelâm ilimlerini iyi bilirdi. Az söz ile çok anlamlar çıkarıp sözü yerli yerinde kullanmak onun bulduğu bir şeydir. Sultan Ebû Said

⁴² Bâbürnâme: 191a.

...مولانا عبد الرحمن جامی نیک مزارات و مقابرینی....

*Mevlânâ Sadeddîn Teftâzânî: Bölgedeki önemli tarih bilginlerine göre Şubat 1322'de Horasan'ın Nesâ vilayetinin Teftâzân kasabasında dünyaya gelmiştir. Eski kaynak eserlerde lakap ve nisbesi dışında "Sa'd, Allame, Allame-i Sanî" şeklinde kendisine atıfta bulunulan ve "padişah-ı ulema, hüsrev-i danışmandan" isimleriyle zikredilen Teftâzânî'nin lakabından hareketle zatını ve aynı dönemde yaşamış Seyyid Şerîf el-Cürçânî'yi anlatmak üzere "Sa'deyn" denilmiştir. Ailesi ile ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Milliyeti hakkında kesin bilgiler olmasa da bazı bilginler onu Türk olduğunu iddia etmişlerdir. Teftâzânî'nin, Horasan, Maverâünnehir ve Harizm bölgelerinde sürekli yer değiştirdiği ifade edilmiştir. 10 Ocak 1390 yılında Semerkand'da vefat etmiştir. Şükrü Özen, "Teftâzânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011) 40: 299-301.

*Şah İsmâîl: 1487 yılında Erdebil'de dünyaya gelmiştir. Babası Safevî tarikatının Şeyhi Haydar'dır. Ebû'l-Muzaffer Bahadır el-Hüseynî unvanıyla anılır. Safevî devletinin başına geçmiş, 1514 yılında Osmanlı ile yaptığı savaşta ağır yenilgi almıştır. 1524 yılında Tebriz'de vefat etmiştir. Onun zamanında Azebeycan, Horasan, Fars, Irak-ı Acem, Irak-ı Arap, Kirman ve Huzistân Safevilere bağlanmıştı. Belh, Kandehar ve Diyarbekir gibi bazı bölgelerde zaman zaman Safevî hâkimiyetine girmiştir. Bkz: Tufân Gündüz, – Adile Yılmaz Anıl, "Şah İsmâîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 256.

⁴³ Bâbürnâme: 177b.

بینه شیخ الاسلام سيف الدين احمد ایدی مولانا سعدالدين تفتازانی نیک نسلی دین دور اندین هر ی خراسان ممالکی و اشیک اسلام بولا کیلکاندور لار بسیار دا نشمند کیشی ایدی عربینه علومى نى و نقلیه علومى نى خوب بیلور ایدی بسیار منقى و مندىن کیشی ایدی اگر چه شافعی مذهب ایدی مذاهب نى رعایت قیلور ایدی دیرلار کیم یتمیش یل کا یووق جماعت نمازینی ترک قیلما پدور شاه اسماعیل هرینی الغاندا شهید قیلدی الار نیک نسلی دین کیشی قالمادی

Mîrzâ döneminde ona çok yakın ve iktidardaydı. Devlet içerisinde bütün önemli işlerinde onun onayı olurdu. Hesabı ondan daha iyi bilen bir kişi yoktu. Sultan Ebû Said Mîrzâ'nın yakınlarından olduğu için Sultan Hüseyin Mîrzâ döneminde böyle benzersiz bir kişiye haksızlık ettiler."⁴⁴

4.2.4. Mollazâde Molla Osmân (ملازاده ملا عثمان)

Bâbü'rün övgülerle bahsettiği bir diğer âlim Mollazâde Molla Osmân'dır. Bâbü'r bu âlimle ilgili insanların söylediklerine değer vermiş, kendisi de aynı şekilde Molla Osmân'a gerekli hürmeti göstermiştir. İşte Bâbü'rün Molla Osmân hakkındaki sözleri:

"Kâbil tümenlerinden olan Lühuger tümeninin Çarh isimli köyündendir. Uluğ Bey Mîrzâ* döneminde, daha on dört yaşlarında ders verdiği için ona molla mâderzâd ("anadan doğma alim") derlermiş. Semerkand'dan gidip Hac ibadetini yaptıktan sonra Herat'a geldiğinde Sultan Hüseyin Mîrzâ bırakmadı ve onu orada tuttu. Müthiş alim bir kişiydi. O zaman da onun kadar alim bir kişi yoktu. Anlatıldığına göre, o içtihat⁴⁵ seviyesine gelmişti. Fakat içtihat yapmıyordu. Onun "Bir kişi bir şey işittiyse, onu nasıl unuttur" dediği söylenir. Ezberi çok kuvvetliymiş."⁴⁶

Bâbü'rün anlattıklarından da anlaşıldığı üzere Bâbü'r, Molla Osmân'ı görmemiştir. Bölgede tanınan yönleriyle Molla Osmân'ı tanıtmıştır. Bâbü'rün bu yönü kendisinin ilme ve ilim adamlarına verdiği değerlerin örneklerinden sadece bir tanesidir.

⁴⁴ Bâbürnâme: 177b, 178a.

مولانا شیخ حسین... اگرچہ ملا شیخ حسین نیک ظہور ترقیسی سلطان ابو سعید میرزا نیک زمانیدا ایکاندور چون سلطان حسین میرزا زمانیدا ہم بار ایکاندور اول جہت دین مذکور بولدی حکمیات و عقلیات و کلام علم نی خوب بیلور ایدی از الفاظ دا کوپ سوز تاپب وقت بیلہ گفت قیلماق ا نیک اختراعی دور سلطان ابو سعید میرزا نیک زمانیدا بسیار مقرب دا اختیار ایدی جمیع مما لك مهماتی دا انیک دخلی بار ایدی احتساب خود اندین بخشی راق کیشی قیلغان ایماستور شو جہت تین کیم سلطان ابو سعید میرزا قاشیدا مقرب ایکاندور سلطان حسین میرزا انیک زمانیدا مونداق بی نظیر کیشی کا اہانت لار تیکوردلار

* Uluğ Bey Mîrzâ, Şâhruh Mîrzâ'nın oğludur. Babası yaşıyorken yaklaşık 40 yıl Semerkand'da valilik yapmıştır. 1449 yılında ölmüştür.

⁴⁵ İctihad: Sözlükte "Çaba harcamak, bütün gücünü sarf etmek, ısrarlı davranmak, zahmete katlanmak" anlamındaki "cehd" kökünden türemiştir. Terim olarak icthadın birçok farklı tanımı yapılmış olsa da bütün bunların ortak tanımında şunlar yer almaktadır: fakihin herhangi bir şeri hüküm hakkında zanni bilgiye ulaşabilmek için bütün gücünü harcamasıdır. Geniş bilgi için bkz: H. Yunus Apaydın, "İctihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 432-445.

⁴⁶ Bâbürnâme: 178a.

کا بل تو مانلار یدین لہو کر تومانی نیک چرخ اتلیق کنتبی دین دور الغ پک میرزا زمانیدا اون تورت یاشیدا درس ایتقان اوچون ملا مادرزاد دیرلار ایرکاندور لار سمرقند دین باریب کعبه نی طواف قیلیب هر یکا کیلکاندا سلطان حسین میرزا منع قلیب ساخلادی بسیار دا نشمند کیشی ایدی اول زماندا انچه دا نشمند کیشی یوق ایددیرلار کیم اجتهاد مرتبه سیغه تیکاندور ولی اجتهاد قیلماق دور اندین منقول دور کیم دیرایریش کیم کیشی بر نیمه نی کیم اشیتی ینه نجوک انوتور قوی حافظ سی بار ایکاندور

4.2.5. Mîr Murtâz (میر مرتاض)

Sultan Hüseyin Mîrzâ devrinin ulemasındandır. Neden bu şekilde isimlendirildiği hakkında da Bâbü şunları yazmıştır:

"Hikemiyat ve ma'kulatı çok iyi bilirdi. Fazla oruç tuttuğundan bu lakabı almıştır. (Murtaz: Alıştırılmış, talimli)..."⁴⁷

Bâbü, gittiği bölgelerde araştırdığı hususlardan biri de bölgenin ilim adamlarıdır. Bu ilim adamları ile ilgili bulabildiği bütün bilgileri aktarmaya çalışır. Bu bilgiler kişinin öne çıktığı hususlarla ilgili olur. Örneğin, burada ismini çok oruç tutmasından alan Mîr Murtâz gibi.

4.2.6. Abdülgafûr Lâr (عبد الغفور لار)

Sultan Hüseyin Mîrzâ döneminin alimlerinden biri, Mevlânâ Abdurrahman Camî'nin öğrencisi ve başlısı olduğunu Bâbü şöyle ifade etmiştir:

"Mevlânâ Abdurrahman Camî'nin hem müridi hem de öğrencisiydi. Mollanın eserlerinin çoğunu onun yanında iken okumuştur. Nefahât'a şerh denilebilecek bir şey yazmıştır. Ulûm-i zâhirîyeye fevkaled vakıftı. Zahirî ve batınî ilimlerde derin bilgisi olduğu halde iddiası ve teklifi olmayan bir kişiydi. Molla adını alan herkesin huzurunda bir ilmî tartışmaya girmekten kaçınmazdı. Herhangi bir yerde bir derviş olduğu söylendiğinde, onun yanına girmeden duramazdı..."⁴⁸

Bâbü'ün bu ilim adamı için tespit ettiklerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Kitaplara şerh yazmıştır, zahirî ve batınî ilimleri iyi bilmekle beraber zahirî ilimleri daha iyi biliyor. Bu bilgisine rağmen çeşitli iddialarla ortaya çıkmamıştır. İlim adamlarıyla tartışmayı seven birisidir. İlim adamlarını ziyaret etmeyi severdi.

4.2.7. Mîr Cemâleddin Muhaddis (میر جمال الدین محدث)

Sultan Hüseyin Mîrzâ dönemi hadis âlimlerindedir.

"Hadis ilmi hususunda Horasan'da onun kadar bilgili bir kişi yoktu. Bâbü zamanında

⁴⁷ Bâbürnâme: 178a, 178b.

حکمیات و معقولات نی یخشی بیلور ایدی انیک اوچون بو لقب بیله ملقب بولوبتور.

⁴⁸ Bâbürnâme: 178b.

ینه ملا عبد الغفور لار مولانا عبدالرحمن جا می نیک هم مریدی هم شاکردی ایدی ملا نیک اکثر مصنفاتی نی ملا قاشیدا اوکا ریب ایدی نفتحاته سرح یوسونلوق بر نیمه بتیب تور علوم ظاهر لیغه بسیار مستحضر ایدی باوجود علوم ظاهری علوم باطنی دین هم بهره مند ایدی عجب بی تعین و بی تکلف کیشی ایدی هر کیم نی ملا دیسه لار انیک الیدا اجز و تارتارتماق دین تار ایدی عاری یوق ایدی هریردا درویشی نشان برسه لار انیک قاشیغه یتما کو نچه قراری یوق ایدی.

hayattaydı fakat çok yaşlıydı.”⁴⁹

Bâbü'r'ün, hayattayken hayatı ile ilgili kısa da olsa bilgi verdiği ender ilim adamlarından birisidir. Bu alimin hadis ilmi hususundaki bilgisini nakletmiştir.

4.2.8. Mîr Atâullah Meşhedî (میر عطا الله مشهدی)

Sultan Hüseyin Mîrzâ dönemi Arap dili, şair, yazar ve âlimlerinden birisidir.

“Arapça ilminde çok iyiydi. Kafiye konusunda Farsça olarak güzel bir risale ortaya koymuştur. ... bir de şiir sanatları hakkında “Bedâi’u’s-sanâî” adlı bir risale yazmıştır.”⁵⁰

4.2.9. Kâdî İhtiyâr (قاضی اختیار)

Dönemin âlimlerindedir. Bâbü'r onu şu şekilde tanıtmıştır:

“Kâdî İhtiyâr: Kadılık görevini iyi yerine getirdi. Fıkıh konusunda güzel bir Farsça risâle meydana getirmiştir. Aynı zamanda iktibas için kelâm ile ilgili âyetleri nazma göre bir araya getirmiştir. Murgab'da Mîrzâlarla konuştuğum sırada Kâdî İhtiyâr, Mîr Muhammed Yûsuf ile beraber gelip beni ziyaret ettiler. Konuşma sırasında Bâburî hattından* konuşuldu. Harflerin farklı biçimlerini istedi; yazdım. O meclis sırasında bunları okuyup kurallarını saptayarak bazı şeyler yazdı.”⁵¹

4.2.10. Mîr Muhammed Yûsuf (میر محمد یوسف)

Bâbü'r Mîr Muhammed Yûsuf hakkında şunları yazmıştır:

“Şeyhülislâm'ın (Kâdî İhtiyâr) müridiydi. Daha sonraları Şeyhülislâm kendi yerine onu atadı. Bir kısım toplantılarda Şeyhülislâm Kâdî İhtiyâr, bazı toplantılar da ise bu zat önde bulunurdu. Bir zaman sonra sipahiliğe ve serdarlığa çok merak saldı. Bu işlerden başka, onun anlattıklarında ne ilim, ne de konuşmalarından bir anlam çıkardı. Gerçi her hususta da nasibi ve kısmeti yoktu. Sonuçta bu uğraştan dolayı, malını ve canını, evini ve barkını kaybetti. Şîî mezhebine bağlı biriymiş.”⁵²

⁴⁹ Bâbürnâme: 178b.

میر جمال الدین محدث ... حدیث علمی نی خراسندا انچه بلور کیشی یوق ایدی خیلی معمر دور بو تاریخ فه چه تریک ایدی.

⁵⁰ Bâbürnâme: 178b, 179a.

عربیت عامی نی بخشى بیلور ایدی قافییه د بر فارسى رساله بتیب تور ...ینه ضایع شعردا ا بدیع الصنایع اتلیق رساله بتیب

تور

*Baburî Hattı: Bâbü'r'un kendisinin oluşturduğu bir yazı şekli.

⁵¹ Bâbürnâme: 179a.

قاضى اختیار : قاضى ليق نی خوب قیلدی فقه دا بر فارسى رساله بتیب تور طور رساله دور ینه هر مضمون بیله اقتباس اوچون ایات کلامی نی جمع قلیب تور مرغابته میرزا الار بیله ملاقات قیلغاندا قاضى اختیار و محمد میر یوسف بیله کلیب مینی کوردیلار بابری خطی دین سور چقتی مفردات نی تیلا دی بتیدیم اوشال مجلس دا مفردات نی اوقوب قواعدینی تلیب نمیه لار بندى ینه میر محمد یوسف ایدی شیخ الاسلام نیک شکر دی ایدی سونکرا شیخ الاسلام اوزی نیک بریدا انی نصب قیلدی بعضی مجلسدا شیخ الاسلام قاضی اختیار یوققاری اولتورور ایدی بعضی مجلسدا بو سونکرا الار سپاهی ليق بیله سردار ليق ایشیکا انداق مفتون و مشعوف ایدی.

⁵² Bâbürnâme: 179a.

4.3. Herat'ın Meşhur Şairleri

Herat'ı tanıırken buradaki şairleri anmadan geçmek olmaz. Aslında o dönemin bilginleri aynı zamanda iyi şiirler yazabilen şairler idi. Birçok âlim dinî konuda olduğu gibi edebiyat hususunda da eserler vermiştir. Dönemin birçok din âliminin mesnevisi, divanı gibi edebî eserlerinin olduğunu görmekteyiz. İşte bunun en güzel örneğini Bâbü'r şu şekilde anlatmaktadır:

4.3.1. Mevlânâ Abdurrahman Câmî

“Şairleri içerisinde en önde olanı ve en büyüğü Mevlânâ Abdurrahman Câmî'di. Diğer iki şair de isim ve sıfatları Sultan Hüseyin Mîrzâ'nun beyleri ve içkileri arasında bahsedilip yazılmış olan Şeyhim Süheylî ve Hüseyin Ali Tufeylî Celâyir'di.”⁵³

Mevlânâ Abdurrahman Câmî'nin hayatını da anlatırken gördük ki, iyi bir din alimi, mutasavvıf, mürid ve daha sonra tasavvuf şeyhi olmasının yanı sıra iyi bir şairdir.

4.3.2. Alî Şîr Nevâî

Herat ve şairlerden bahsedince, isminden bugüne kadar söz ettirmiş Alî Şîr Nevâî'yi de unutmamak gerekir. Alî Şîr Nevâî, Herat'ta 9 Şubat 1441 yılında dünyaya gelmiştir. Sultan Hüseyin Mîrzâ ile okul arkadaşıdır. Farsça ve Türkçe birçok hikayeler yazmışlardır.⁵⁴

Bâbü'r hatıratının birçok yerinde ona olan hayranlığını sık sık ifade etmiştir. İşte bunlardan bir tanesi:

“Mîrzâ'nın beyi değil, belki arkadaşıydı. Çocukken aynı mekteptelermiş ve yakın arkadaşlarmış.”

Sultan Ebû Said Mîrzâ'nın hangi kabahatinden dolayı onu Herat'tan ihraç ettiğini bilmiyorum ama Semerkand'a gitti ve Semerkand'da ikamet ettiği birkaç yıl içerisinde Ahmed Hacı Bey onun öğrencisi ve başlısıydı.

شیخ الاسلام قاضی اختیار نیک شاکردی ایدی سونکرا شیخ الاسلام اوزی نیک یریدا انی نصب قیلدی بعضی مجلسدا اشبخالاسلام قاضی اختیار یوققاری اولتورور ایدی بعضی مجلسدا بو سنکرالار سپاهی لیق بله سردار لیق اشیکا انداق مفتون و مشعوف ایدی کیم بو ایکی ایش دین اوزکا انیک الفاظیدین نی علم معلوم بولور ایدی و انیک کلا میدین نی فهم مفهوم اگرچه هر ایکی لاسیدین نصیب و بهر هسی یوق ایدی عاقبت اشبو دغدغه لاردین مال و جانی و خان و مانی بر باد باردی شیعی ایکاندور.

⁵³ Bâbürnâme: 179a, 179b.

شعرا دین بو جمیع نیک هم سرآمد و سردقتر مولانا عبدالرحمن جامی ایدی بینه شیخ سہیلی و حسین علی طفیلی جلابر ایدی کیم اتلاری و صفتلاری سلطان حسین میرزا نیک بیکلاری و ایچکی لاری جرکاسیدا مذکور و مسطور بولدی

⁵⁴ A. Zeki Velidi Togan, “Alî Şîr”, *İA* (İstanbul: MEB Yayınları, 1978), 1: 349-357.

Alî Şîr Nevâî Bey nezaketiyle meşhurdur. İnsanlar onun bu nezaketinin devletinin büyüklüğünden kaynaklandığını düşünürlerdi; lakin böyle değilmiş ve bu özelliğe doğuştan sahipmiş. Semerkand'da iken de böyle nazikmiş.

Alî Şîr Nevâî Bey eşsiz bir kişiydi. Türk diliyle o kadar çok şiir okumuştur ki, hiç kimse bu kadar çok ve bu kadar okumamıştır..."

"Müzikte de güzel besteleri olmuştur. Aynı zamanda güzel nakışları ve güzel peşrevleri de bulunmaktadır. Fazilet ve hüner sahipleri için Alî Şîr Nevâî Bey kadar eğitici ve koruyucu olan bir başka kişinin de var olduğu hiç duyulmamıştır..."

Oğlu ve kızı olmadan, eşi ve ailesi olmadan bu dünyada tek başına ve bekar yaşadı..."⁵⁵

Bâbü, Alî Şîr Bey hakkında bilgi verirken sadece şairliği değil, kişiliği hakkında da bilgi vermiştir. Alî Şîr Nevâî'nin o günün şartlarında birçok sanat dalında kendisini yetiştirmiş olduğunu da görmekteyiz.

Bâbü, Alî Şîr Nevâî Bey'in iyi bir şair olduğunu da dile getirmiştir:

"Altı mesnevi* yazmıştır; beşi Hamse'ye* benzetilerek, biri de Mantiku't-tayır vezninde ve Lisânü't-tayr adınadır. Garâibü's-sığâr, Nevâdirü's-şebâb, Bedâi'ü'lvasat ve Fevâ'idü'l-kiber isimlerinde dört gazel divanı oluşturmuştur. Rübâîleri* de mevcuttur. Bunların dışında da bazı eserleri de vardır; fakat bu söylenenlere oranla daha düşük ve daha zayıftır."⁵⁶

⁵⁵ Bâbürnâme: 170b, 171a, 171b.

ينه عليشير بك نوای ایدی پکی ایماس ایدی بلکه مصاحبی ایدی كچك ليكي دا هم مكتب ايكاندورلار خصوصيت بسيار ايكاندور بيلمان نی جريمه بله سلطان ابو سعيد ميرزا هری دين اخراج قیلدی سمرقند غه باردی نچه یل کیم سمرقند ته ایدی احمد حاجی بك مربی و مقوی سی ایدی عليشير بك نيك مزاجی نازك لوك بله مشهور دور ال نزاكتینی دولتی نيك غروری دين تصور قبول ايرديلار انداق ایماس ایکا ندور بو صفت انکا جلی ايكاندور سمرقند ته ايكاندا هم اوشمونداق نازك مزاج ايكاندور.

عليشير بك نظیری یوق کیشی ایدی ترکی تیل بله تا شعر ایتیب تورلار هج کیم انچه کوب و خوب ایتقان ایماس ...

ينه موسیقی دا یخشی نمه لار باغلابتور یخشی نقش لاری ویخشی پش رولاری باردور اهل فضل و اهل هنر غه عليشير بك چه مربی و مقوی معلوم ایماس کیم هرکز پیدا بولمیش بولغای...

اوغول و قیز و اهل و عیال یوق عالم نی طورى فرد و جریده اوتکاردی اوایل مهردار ایدی.

*Mesnevi: Her beytinin mısraları kendi aralarında kafiyeli, aruz vezinlerinin kısa şekillerinden biri ile yazılmış bir nazım şeklidir. Bu şekilde beyitlerin sayısı ikiden başlayarak, bir veya daha fazla ciltleri dolduracak eserler şeklinde de olabilir. Bu şekildeki beyitlerden meydana gelmiş eserlere de Mesnevi denilmiştir. Bkz: Ahmed Ateş, "Mesnevi", İA, (İstanbul: MEB Yayınları, 1979), 8: 127-133.

*Hamse: Arapça bir kelime olan hamse, hams kelimesinin müennesidir. Beş mesneviden oluşan yapıtlara bu ismi ilk defa Nizami Gencevi (ö. 1211-1212) bir araya getirdiği beş mesneviye isim olarak kullanmıştır. Hamse kaleme alan şairlere "hamsenüvis" veya "sahib-i hamse", kaleme aldığı mesnevi adedi beşten çok olan şairlere de "sahib-i sitte, sahib-i seb'a" gibi adlar verilmiştir. Bkz: Tahsin Yazıcı, Cemal Kurnaz, "Hamse", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 499-500.

*Rübâî: Genellikle düşünsel konuların daha çok işlendiği, aruz ölçüsünü belli kalıplarına göre yazılan, dört dizeden oluşan ve ekseriyetle birinci, ikinci ve dördüncü dizeleri arasında uyaklı olan, Divan edebiyatında sıkça kullanılmış, çağdaş şiirlerde de bazen kullanılmış olan bir şiir türüdür.

⁵⁶ Bâbürnâme: 170b, 171a.

Bâbü'r'ün, dinî anlamda hatratında hayranlık duyduğu kişi Ubeydullah Ahrâr'dır. Şair olarak hayran olduğu kişi de Alî Şîr Nevâî'dir. Ona hayranlığını "eşsiz bir kişi" olarak söylediği cümlede ifade etmiştir.

4.3.3. Bennâî

Herat'ın bir diğer şairi Bennâî'dir. Bâbü'r'ün anlatımlarından anlaşıldığı üzere bir anlamda Herat'ta kendisini Alî Şîr Nevâî'nin rakibi gibi görmüş, ona hakarete varan sözler söylemiştir.⁵⁷ Bâbü'r kendisinden şu şekilde bahsetmiştir:

"Bennâî; Heratlıdır. Babası Üstad Muhammed aynı zamanda baş-mimar (ser-bennâî) olduğundan bu şekilde bir mahlas almıştır. Gazelinde renk ve hal mevcuttur. Bir divan meydana getirmiştir. Mesnevileri de bulunmaktadır. Meyveler ile ilgili mütekarip vezniyle yazdığı bir mesnevisi bulunmaktadır; değerli değildir, boşuna gayret etmiştir. Hafif vezninde özet bir mesnevi daha kaleme almıştır. Bir de, biraz daha hacimli ve o da hafif vezninde kaleme alınmış bir mesneviye sahiptir. Daha sonraları bu mesneviyi de tamamlamıştı... Müzikte güzel bestelere sahiptir. Bunlardan biri Nüh-Renk (dokuz renk) ismindedir; dokuz rengin sonu ve nakışın makamı rasttadır..."⁵⁸

4.4. Herat'ta Tarihi Yerler

Bâbü'r, Herat'ta kaldığı süre içerisinde şehri tanımak için her gün görmediği yerlere gezilere çıkmıştır. Bunu da daha çok rehber eşliğinde yapmıştır. Şimdi Bâbü'r'ün bu yirmi gün içerisinde Herat'ın gezdiği yerler hakkında Bâbü'rname'de aktardığı önemli noktaları verelim.

Bâbü'r gezdiği yerleri sayarken aynı zamanda Herat'ın önemli tarihî ve dinî yerlerini de saymış oldu.

"Herat'ta bulunduğum yirmi günün her gününde atıma binip görmediğim yerleri dolaşırdım. Bu dolaşmalarda bize Yûsuf Ali Kökeltaş rehberlik etmiştir.

Yirmi gün içerisinde tanınmış seyir mekânlarından, Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın tekkesi dışında görülmemiş hiçbir yer bırakmadım. Gazurgâh, Alî Şîr Nevâî Bey'in bahçesi, Cevâz-ka'âz, Taht-ı Asitâne, Pûl-i Gâh, Kehdistân, Bağ-ı Nazargâh, Nimetebâd, Güzergâh'ın hiyâbanı, Sultan Ahmed Mîrzâ'nın mezarlığı, Taht-ı sefer, Taht-ı Nevâî, Taht-ı Berker, Taht-ı Hacı Bey, Şeyh Behâeddin Ömer, Şeyh İzeddîn ve Mevlânâ Abdurrahman Câmî'nin kabir ve

التي مثنوی کتاب نظم قلب تور پشی خمسة جوايدا ينه برى منطق الطير وزنيدا لسان الطير اتليق تور غربيات ديوانى ترتيب قلب تور غرايب الصغر نوادراشباب بديع الوسط و فوايدالكبر اتليق بخشى رباعيانى هم بار ينه بعضى مصنفانى بار كيم بو مذکور بولغان لار غه باقه پشت راق و سستراق واقع بولوبتور

⁵⁷ Bâbü'rname: 180a, 180b.

⁵⁸ Bâbü'rname: 179b, 180a. و حال باردور ديوان ترتيب قلب تور مثنوی لاری هم بار بر مثنوی سی بار میوه لار بابیدا متقابر بحریدا بمی محصل نیمه ديب تور بيكاری قلب تور ينه بر مختصر مثنوی سی بار خفيف بحریدا ينه بر اولوغ راق مثنوی سی بار اول هم خفيف بحر يدا بو مثنوی نی سنكرالار توکاتیب ایدی بورونلار موسيقيدین بخبر ايكاندور ... موسقیدا طور ایشلار باغلانتور اول جمله دین بر نقشی بار نه رنگ غه موسوم توقوزنك نيك توکانشی و نقش نيك یلا سی راست ته دور

makberleri, Namazgâh-ı Muhtâr, Havzâ-ı Mahiyân, Sâk-ı Selmân, daha önceleri Ebûvelid olan Bellûrî, İmam Fahr, Bağ-ı Hıyâbân, Mîrzâ'nın medreseleri ve makberleri, Güherşad Begim'in medrese, makber ve mescit camisi, Bağ-ı Zagân, Bağ-ı Nev, Bağ-ı Zübeyde, Sultan Ebû Said Mîrzâ'nın inşa ettirdiği ve Irak kapısının dışarı tarafında bulunan Ak-Saray, Pûrân, Sûffa-î Tîrendazân, Çergalang, Emir-Vahid, Pûl-i Mâlan, Hoca-Tâk, Bağ-ı Sefîd, Tarabhâne, Bağ-ı Cihân-Ara, Köşk, Mûkavvîhâne, Sûsenihâne, Dûvazde, Bûrc, Cihân-Ara'nın kuzey tarafındaki büyük havuz ve dört yanındaki dört imaret, kalenin ön kapısı, Dervâze-i Melîk, Dervâze-i Irâk, Dervâze-i Firûzâbad, Dervâze-i Hoş, Dervâze-i Kıpçâk, Melik-Pazarı, Çarsu, Şeyhulislâm medresesi, Meliklerin mescit camii, Bağ-ı Şehir, Bediüzzaman Mîrzâ'nın Cûy-i Encil kıyısındaki medresesi, Alî Şîr Nevâî Bey'in ikamet ettiği ve ünsiye dedikleri evleri, makberesi ve Kûdisye dedikleri mescit camii, medresesi, Halâsiye ve İhlâsiye dedikleri Hankâsı, hamam, Safâiye ve Şifâiye dedikleri Dâruşşifâsı kısa zaman içerisinde buraların hepsini dolaştım.”⁵⁹

Bâbü'rün ifade ettiği bu yirmi günlük gezi, Herat şehrinin sahip olduğu güzellikler nelerdir, diye bir soru sorulduğunda verilebilecek en kısa ve özet bilgidir. Bâbü'r misafir olduğu veya ele geçirdiği şehirlerin gezilebilecek bütün tarihi yerlerini gezmeyi ihmal etmemiştir.

Zeki Velidi Togan, bu bölgeleri ziyaretinde yukarıda sayılan müthiş ihtişamın daha sonraki yıllarda özellikle İran işgalinde çok büyük tahribata uğradığını anlatmaktadır. Bunlardan sadece bir örnek verilmek istense şunlar zikredilebilir:

Bağ-ı Şah ismi ile bilinen Alî Şîr Nevâî mahallesi, daha geçen asrın ilk yarısına kadar, imarını kısmen de olsa korumuştur. Kaçar kuşatmalarında bunlarda harap oldu. Ferrier bu bağ ve binaların 1845'teki durumunu şöyle anlatmaktadır: “Herat'ın bir vakit şehrin kendisi demek olan dış kısımlarında başta Bağ-ı Şah gelmektedir. Buna iki gülle menzili kadar yerden, iki tarafında 400 kadar, her biri yüzer yıllık çamlar dikili olan bir bulvar, yani eski İncil kanalı huyabanı, şimâli garptan gelmektedir. Fakat bu bağ İranlılar tarafından o kadar tahrip edilmiştir ki, şimdi içinde yaşayanları muhafaza eden dört duvardan başka bir şey kalmamıştır.” 1923'te burasını tetkik ederken, artık duvarlardan eser kalmamış

⁵⁹ Bâbürnâme: 191a, 191b.

يکیرمه کون کیم هریدا ایدیم هر کوندا کورمکان یرلارنی اتلانیب سیر قیلور ایدیم عجرجمیز بو سیرلاردا یوسف علی کولکدش ایدی هر قایسی سیرکا قه نوشپ ایدی یوسف علی کولکدش بر نواح اش تاتار ایدی بو یکیرمه کوندا مشهور سیرکا هارلرین بر سلطان حسین مرزا نینگ خانقاھیدین اوزکا یر کور الماکان ئایدقالمادی ایکن کازرکاه و علشهر یکنینگ باجه سی و جوازکا غده و تحت استانه و بولی کاه و کهدستان و باغ نظرکاه و نعمت اتید و کازرکاه نیک خیابانی و سلطان احمد میرزانیک حظیره سی و تخت سفر و تحت نوای و تخت برکر و تخت حاجی بک و شیخ بهاوالدین عمر و شیخ زین الدین و مولانا عبدالرحمن جم نیک مزارات مقابرني و نمازکاه مختار و حوض ما هیان و ساقسلمان و بلوری کیم اصلی ابوالولید ایکاندور و امام فخر و باغ خیابان و میرزانیک مدارس و مقابرني و کهرشاد بیکم نیک مدرسه و مقبره سینی و مسجد جامعني و باغ زاغان و باغ نو و باغ زبیده و سلطان ابو سعید میرزا سیالغان دروازه عراق نیک تاشیدا اقترای و پوران و صفه تیر اندازان و جرعلانک و امیر و احد و پل مالان و خواجه طاق و باغ سفید و طربخانه و باغ جهان ارا و کوشک و مقوی خانه و سوسنی خانه و دوازده برج و جهان ارا نینگ شمالیپترفیداغی اولوغ حوض و تورت طرفیداغی تورت عمارت و قلعه نیک پش دروازه سی و دروازه ملک و دروازه عراق و دروازه پروزابد و دروازه خوش و دروازه قیچاق و بازار ملیک و چارسو و شیخ الاسلام نینگ مدرسه سی و ملک لارنی مسجدجامعی نی و باغ شهر و بدیع الزمان میرزانیک جوی انجل یاقاسیداغر مدرسه سی و علیشیر بیک نینگ اولتورور اولباری کیم انسیه دیرلار مقبره و مسجد جامعنی کیم قدسیه دیرلار مدرسیه سی و حانقاهی نی خلاصیه و اخله صیه دیرلار حمام و داراشفاسینی صفایه و شفایه دیرلار بارنی اندک فرصتته سیر قیلدیم

olduğunu gördük ve mahallenin planını ancak vakıf vesikalarına dayanarak, tespit edebildik.⁶⁰

5. SONUÇ

Çok geniş konuları kapsayan şehir tarihçiliğinin çok eskiye dayanmadığını bilmekteyiz. Her ne kadar şehir tarihçiliği ile ilgili yapılan ilk çalışmaların batıda başladığı söylenmiş olsa da, şehir tarihçiliğinin İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren başladığını söylemenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Hatta buna İslâm'dan önce Arap tarihi ve şehirleri ile ilgili yazılan eserler de katılırsa bu ilmin temelini daha erken dönemlerde doğuda atıldığını söylemek mümkündür. İslâm'ın ilk dönemlerinde bu ilmin başlangıcı küçük risaleler (veya mektuplar) şeklinde yazılan şehirlerin tanıtımı şeklinde olduğunu bilmek gerekir. Müstakil eserlerin yazımı da bu dönemin hemen arkasından gelmiştir. İslâm tarihinde Mekke, Medine gibi önemli şehirler için yazılan eserler İslâm dönemi şehir tarihçiliğinin güzel örneklerinden sayılabilir.

Bâbürnâme, başlı başına klasik bir tarih veya coğrafya kitabı değildir. Şehir tarihçiliği ile ilgili yazılmış müstakil bir eser de değildir. Aynı zamanda Bâbürnâme'yi sadece günlük hatıraların yazıldığı sıradan bir günlük kitabı gibi düşünmenin de doğru olmayacağı aşikârdır. Onu bütün bu ilim dalları ile bir araya getiren ve ayrı tutan kendine has özellikleri vardır. Bir başka özelliği hatırat kitabı olmasıyla beraber Bâbüür sadece başarılarına yer vermemiş; yer yer kendini de eleştirmekten geri durmamıştır. Anlattığı olaylar kendi aleyhine de olsa anlatmaktan çekinmemiş olması Bâbüür'ün bir başka özelliği idi. Yazıldığı dönem hakkında günümüze ulaşmış önemli eserlerden olan Bâbürnâme, bölge hakkında birçok açıdan bilgi vermektedir. Bir kısmı elimize ulaşmamış olsa da, çoğunluğu bize kadar ulaşmış, o dönemin birçok özelliğini tanıma fırsatını vermesi sebebiyle değerli bir eserdir. Bu değerinin önemli kanıtlarından biri olarak çok erken dönemlerde birçok farklı dile çevrilmiş olması gösterilebilir.

Herat, geniş topraklar üzerine kurulmuş, zaman zaman kalabalık nüfusa ulaşmış bir şehirdir. Farklı dönemlerde birçok devlet tarafından istila edilmiştir. Hatıratın kaleme alındığı dönemlerde coğrafik olarak önemli bir konumda olması sebebiyle ilgi çeken bir yer olduğunu anlamaktayız. Stratejik önemi, gelişmişliği o gün Herat'ı "Dünya'nın gözbebeği" denilecek kadar ün sahibi yapmıştır.

Şehir halkının İslâm ile tanışması erken dönemlerde olmuştur. Hz. Ömer döneminden itibaren şehir Müslüman devletler tarafından önemini korumuş ve farklı Müslüman devletlerin hakimiyeti altına girmiştir. Herat o dönemlerde kültür ve sanat alanında birçok devleti etkileyebilecek faaliyetlere ev sahipliği yapmaktaydı. Özellikle dokumacılık hususunda Herat ile yarışabilecek başka bir yerden söz etmek mümkün değildi.

Bâbüür, Herat'a olan hayranlığını gizlememiş, buranın kendisini etkileyen güzelliğinden yeri geldikçe bahsetmiştir. Bâbürnâme'de şehir tarihçiliği açısından fark edilen hususlardan biri de, Bâbüür'ün tanıtımını yaptığı her şehrin farklı bir özelliğini kitabına taşımasıdır. Bu özellik yazarın atfettiği bir özellik değil; bilâkis şehrin

⁶⁰ Zeki Velidi Togan, "Herat", *İA* (İstanbul: MEB Yayınları, 1987), 5-1: 441-442.

kendisinde öne çıkmış özelliğidir. Bâbü r de Herat'ı tanıtırken ya da Herat'tan bahsederken şehrin daha çok dinî yönünü ön plana çıkarmıştır. Bundan olsa gerek ki, Bâbü r Herat şehrinin daha çok bilginleri ve şairleri ile ilgilenmiştir.

Şehrin öne çıkan dinî ve edebî yönü bizi şaşırtmamalıdır. Çünkü, Herat tanıtılırken Mevlana Abdurrahman Camî gibi bir din bilginini görmezden gelmek tabi ki mümkün olmayacaktır. Herat denilince ünlü edip Alî Şîr Nevâ'î'den bahsetmeden geçmek tabi olarak anlattığımız Herat'ı yarım bırakmak olacaktır. Bâbü r'ün de, Herat gibi bir şehirden bahsederken yaşadıkları dönemde ve sonrasında ve hatta günümüze kadar etkileri olan şehrin ilim adamlarını tanıtmadan geçmesi mümkün değildir. Bu husus bizlere, Bâbü rnâme'nin ne kadar zengin bir içeriğe sahip, sadece hatırat kitabı değil aynı zamanda o günün şartlarındaki ilim ve bilimle ilgilenen zengin bir kitap olduğunun açık örneğidir.

Bâbü r'ün Herat'ı tanıtırken önemli bulduğu hususlardan biri de tarihi mekânlar olmuştur. Şehirde bulunan medreseler, hangâhlar, camiler gibi birçok yerinden de bahsetmiştir. Bâbü r, tanıttığı şehirlerde kabir ziyaretlerine de önem vermiş ve ölmüş olan saygı duyduğu her kişinin kabrini gittiği yerlerde ziyaret etmiştir.

Bâbü r, bir şehir tarihçisinde bulunması gereken en önemli özelliklerden olan tanıttığı bölgenin sosyal ve dinî yapısını da göz ardı etmemesi özelliğini Herat'ı tanıtırken de hakkıyla yerine getirmiştir. Herat halkının sosyal yapısını tanıtmış, halkın kimlerden olduğundan da bahsetmiştir. Bununla birlikte şehir tarihçiliği açısından önemli hususlardan biri olan şehrin siyasi geçmişi konusunu da Bâbü r, tanıttığı hiçbir şehir için göz ardı etmemiştir. Herat şehrinin kimler tarafından ve ne zaman fethedildiği ile ilgili yer yer bilgiler vermiştir.

Bâbü r, bazı şehirlerin tanıtımı için gereken en küçük ayrıntıdan başlayarak, şehrin en önemli özelliklerini anlatmıştır. Bunun en bariz örneğini Hindistan'ı, Kâbil'i, Semerkand'ı tanıtırken görmekteyiz. Bu bölgelerin tanıtımını hatıratındaki diğer tanıttığı bölgelere nazaran daha geniş ve ayrıntılı işlemiştir. Bazen çiçeklerin çeşitleri, bazen de bölgedeki uçan hayvan çeşitlerine kadar anlatmayı ihmal etmemiştir. Ülkenin veya şehrin sularını, dağlarını, komşularını, halkın sosyal hayatını ve inançlarını, ülkede konuşulan dilleri, ülkedeki hayvanları, ülkenin bitki örtüsünü, ağırlık ve zaman ölçülerini, bölgedeki hasta tedavi yöntemlerini, şehirde konuşulan dillerini tanıtmıştır. Bu özellikler daha önce de ifade etmiş olduğumuz gibi Bâbü rnâme'yi birçok bilim dalıyla ilgili bilgi veren bir kitap haline getirmiştir. Bâbü r Şah için, birçok yönüyle o günkü şartlarda yaşayan bilim adamı demenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Bâbü r'ün bilime verdiği kıymeti şu misal ile anlamak mümkündür: Bâbü r fethettiği yerlerdeki bilginlere, şairlere önem verdiği gibi onların kaleme aldıkları eserlere de önem vermiştir. Fethettiği yerlerdeki kütüphaneleri arar ve bazen günlerce bu kütüphaneden çıkmadan eserleri incelerdi.

Bâbü r'ün Herat ile ilgili vermiş olduğu bilgiler her ne kadar şehir tarihçiliği açısından eksik gibi gözükse de, Herat ile ilgili kayda aldıklarının günümüzde Herat ile ilgili yapılacak çalışmalara kaynaklık edeceği aşikârdır. Dönemin bilginleri, şairleri ve şehrin tarihî yerleri ile ilgili günümüzde bulamayacağımız birçok bilgiye Bâbü r'ün anlattıkları ile ulaşabilmekteyiz. Şehrin O dönemde ne kadar büyük tarihî bir geçmişe sahip olduğunu, anlatılan tarihî mekânlardan anlamak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Apak, Adem (2018). "Irak- İran Cephesi Fetihleri". *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*. İstanbul: Siyer Yayınları.
- Apaydın, H. Yunus (2000). "İctihad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 432-445. İstanbul: TDV Yayınları.
- Ateş, Ahmed (2001). "Mesnevi". *İA*. 8: 127-133. Eskişehir: MEB Yayınları.
- Avcı, Mesut (2017). *Erscheinungsform des Islam im Baburname*. Berlin: Logos Verlag.
- Bâbür Mîrzâ, Zahîruddîn Muhammad (1993). *Baburname*. Chaghatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian Translation, Turkish Transcription, Persian Edition and English Translation by W.M. Thackston, Jr., Sources of Oriental Languages - Literatures 18, Edited by Şinasi Tekin and Gönül Alpay Tekin, Published at The Department of Near Eastern Languages and Civilizations. Harvard University.
- Bâbür Mîrzâ, Zahrudin Muhammad (2006). *Baburname*. (Reşit Rahmeti Arat, Çev.). Önsöz ve Tarihi Özet: Y. Hikmet Baydur. İstanbul: Kocabalçık Yayınevi, 2006.
- Barthold, V.V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar TÜRKİSTAN*. (Hakkı Dursun Yıldız, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- (1930). *Tezkire-i Coğrafya-yi Târihi-i İran*. (Hamza Serdadver, Çev.). Tahran: h.ş.
- Belazuri, Ahmed b. Yahya (2013). *Fütuhu'l-Büldân*. (Mustafa Fayda, Çev.). İstanbul: Siyer Yayınları.
- Beveridge, Annette S (1971). *The Babar-Nama*. Being The Autobiography of the Emperor Babar, the Founder of the Moghul Dynasty in India, Written in Chaghatay Turkish; now Reproduced in Facsimile Form a Manuscript Belonging to the Late Sir Salar Jang of Haydarabad, and Edited with a Preface and Indexes, Printed for: The Trustees of the „E. J. W. GIBB MEMORIAL“ and Published by Messrs. Luzac and Co., LTD., 46, Great Russell Street. London: W.C.r..
- Schönig, Claus (2009). "Die Betrachtung der Natur im Baburname". *Beiträge zum Göttinger Umwelthistorischen Kolloquium 2008-2009*. Nşr. Bernd Herrmann. Göttingen: OPAC.
- El-Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (1994). *Ahşenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm* (The Best of Divisions for Knowledge of The Regions). (Trans B. Collins).
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk (2018). *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih için çağdaş bir metodoloji*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gündüz, Tufan - Anıl, Adile Yılmaz (2010). "Şah İsmâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 256. İstanbul: TDV Yayınları.
- Herevî, Şeyh Abdurrahman Famî (1387). *Târîh-i Herat*. Tahran.
- Hofman, Henry (1969). *Turkish Literature A Bio- Bibliographical Survey, Section III, Moslim Central Asian Turkish Literature Being in the Main*. 1-3: 162-191. Utrecht: BRILL.
- Humphreys, Stephen (2004). *İslâm Tarih Metodolojisi - Bir Sosyal Tarih Uygulaması*. (Murtaza Bedir, Fuat Aydın Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.

- İbn Battûta, Ebû Abdullah b. Abdullah el-Levâtî et-Tancî (1989-1992), *Tuhfetu'n-Nûzzâr fi Garâibi'l-Emsâr ve'l-Acâibi'l-Esfâr*, (Büyük Dünya Seyhatnamesi). (Muhammed Şerif Paşa, Çev.). İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- İbnü'l-Esir, Ali b. Muhammed b. Abdilkerim el-Cezerî eş-Şeybanî (2016). *El-Kâmil Fi't-Târîh*. (Heyet., Çev.). İstanbul: Ocak Yayıncılık.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk (2010). *el-Fihrist*. **Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye**.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî (2014). *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. (Abdurrahman Elmalı-Mehmet Akbaş, Çev.). İstanbul: Siyer Yayınları.
- Kaiser, Amadeus (2011). *Denkwürdigkeiten des Zehir-Eddin Muhammed Baber, Kaisers von Hindustan*. (John Leyden, William Erskine, Çev.). Leipzig: Nabu Press.
- Kazvîni, Hamdullah Mütevfî (1915). *The Geographical Part of the Nuzhât al-Qulub*. (Translated by. G. L. Strange, Printed of the Trutes of the E. J. W. Gibb Memorial), Leydan.
- Krawulsky, Dorothea (1982). *Horasan zur Timuridenzeit nach dem Târîh-e Hafız-e Ebru*. Wiesbaden.
- Mukaddesî, Muhammed b. Ahmed (2015). *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsim)*. (Ahsen Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Mustafa Fayda (2009). "Siyer ve Meğâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 324-326. İstanbul: TDV Yayınları.
- Okumuş, Ömer (1993). "Abdurrahman Camî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 94-99. İstanbul: TDV Yayınları.
- Özen, Şükrü (2011). "Teftâzânî". *MEB İslâm Ansiklopedisi*. 40: 299-301. İstanbul: MEB Yayınları.
- Özgüdenli, Osman G. (2006). *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Sezgin, Fuat (1967). *Geschichte des Arabischen Schrifttums*. 1:193. Mainz: BRILL.
- Togan, A. Zeki Velidi (1978). "'Alî Şîr". *İA*. 1: 349-357. İstanbul: MEB Yayınları.
- (1987). "Herat". *İA*, MEB, İstanbul. *İA*. 5-1: 440. İstanbul: MEB Yayınları.
- Uslu, Recep (1998). "Herat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 215-218. İstanbul: TDV Yayınları.
- Ya'kubî (2019), *Kitâbü'l-Buldân (Ülkeler Kitabı)*. (Murat Ağarı, Çev.). İstanbul: Ayışıkitafları.
- Yazıcı, Tahsin; Kurnaz, Cemal (1997). "Hamse". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 499-500. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yörükan, Yusuf Ziya (2013). *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.